

MÜSÂDERE

ti. Yine Fâti̇h Sultan Mehmed döneminde benzer şekilde bir kısım arazinin vakfiyeti kaldırılarak timara tahsis edilmişti. Fakat bu araziler II. Bayezid devrinde yeniden vakıf araziye çevrilmişti.

Müsâdere yönteminin islahıyla ilgili ilk teşebbüse III. Selim döneminde girişildiği bilinmektedir. III. Selim, Rusya ve Avusturya ile devam etmekte olan savaşların giderlerini karşılayabilmek için müsâdere yöntemine başvurmak isteyince bazı itirazlarla karşılaşmış; bunlara cevap olmak üzere neşrettiği bir hatt-ı hümayunda niyetinin yetim malı ve kendi emeğiyle servet edinmiş kimselerin malına dokunmak olmadığını, ancak devlet kapısında zengin olmuş kimselerden ölenlere ait malların ne ölenin vârislerine ne de sultanın kendisine ait olduğunu, bu malların din ve devlet uğrunda sarfedilmek üzere hazineye alınacağını belirterek uygulamanın kendinden önceki padişahlar zamanında da bundan farklı olmadığını vurgulamıştı. Ancak bu hatt-ı hümayuna rağmen müsâdere uygulamalarında kayda değer bir değişiklik olmadı. Müsâdere usulünün islahı hususunda ikinci teşebbüs II. Mahmud döneminde vuku buldu. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra II. Mahmud, vükelâ ve ulemâyâ hitap eden fermanında sırf yeniçeri israfından kaynaklanan hazine masrafını karşılamak için şimdiye kadar mirî ile münasebeti olmayıp ticaret ve sanatla uğraşan kimselere ait muhalefatın zaptedildiğini, bundan sonra bu tür müsâderelerin kaldırılacağını ilân etti (1826). Ancak sonuç III. Selim döneminde farklı olmadı.

Müsâdere uygulamaları, kendi mal varlıkları da sürekli tehdit altında bulunan bazı devlet adamlarınca eleştirilmiştir. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde birkaç defa defterdarlık yapmış, yıllarca Divân-ı Hümayun'da bulunmuş tecrübeli devlet adamlarından Defterdar Sarı Mehmed Paşa eserinde, padişahların hazineye borcu olmayan kimselerin mallarına küçük bahanelerle el koyup günaha girmekten çekinmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Mehmed Paşa işin hukukî yönüne de dikkat çekerek halkın mallarının sebepsiz yere padişah hazinesine girmesinin ve hazineye karışmasının devletin yok olmasına ve hazinenin zararına yol açacağını ulemânın ittifakla dile getirdiğini belirtmektedir. Nâimâ da yasal olmayan yollardan biriktirilen servetin zaptedilebileceğini ve hatta gerekirse servet sahibinin öldürülebileceğini yazmakla birlikte suçsuz insanlara uygulanan müsâderenin çirkin bir şey olduğunu belirtmiş-

tir. Ahmed Cevdet Paşa da "madde-i müstekreh" olarak nitelendirdiği müsâdere yönteminin İslâmî kurallara uymadığını kaydetmektedir. Ona göre devlete düşen görev, memurlara ait malların kaynağını şüpheli görerek müsâdere etmek değil, onların haksızlık yapmasına fırsat vermemektir. Bununla beraber Sahafılar Şeyhizâde Esad Efendi, Ahmed Lutfi Efendi ve Mustafa Nûri Paşa müsâdere usulünü savunan tarihçiler olarak dikkati çeker. Özellikle Mustafa Nûri Paşa, kısa zamanda devlet kapısından zengin olanların müsâdereye tâbi tutulmasının gerekli olduğuna temas eder; uygulamanın giderek bozulduğunu ve yaygınlaştırıldığını, böyle dahi olsa yine de ölenin aile ve çocuklarının mağdur bırakılmamış olduğunu söyler (*Netâ-yicü'l-vukûât*, I, 102).

Özellikle Batı düşüncesini benimseyen devlet adamları bu tür uygulamalardan rahatsızlık duymakta ve müsâdere usulünü hukuka aykırılık olarak telakki etmekteydiler. Tanzimat ricâlerinden Sâdık Rifat Paşa, Viyana elçiliği esnasında (1837-1839) yazdığı ve Tanzimat'ın ana ilham kaynağı olarak kabul edilen risâlesinde Avrupa ülkelerinde bir kimse ölünce malının devlet tarafından müsâdere edilmediğini önemle belirtmişti. Yine Batı âlemini yakından tanıyan Mustafa Reşid Paşa da 1838'de vergilerin âdilâne toplanması, rüşvet, angarya ve müsâderenin kaldırılması hususunda bir tasarı hazırlamıştı.

Müsâdere uygulamasının sakıncalı yönlerini gören Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, 31 Mart 1838 tarihli ilk toplantısında bu usulün kaldırılmasını kararlaştırmış, nihayet 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile mahkeme kararı olmaksızın hiç kimsenin mallarına el konulamayacağı esası kabul edilmiş, keyfi müsâdere uygulamalarına son verilmiştir. Bütün Osmanlı tebaasına can, ırz, namus ve mal güvenliği vaad eden fermanla müsâdere uygulamalarının sakıncalarına temas edilerek özel mülkiyeti sürekli biçimde tehdit altında bulduran bu yöntemin insanların çalışıp üretme azmini kırıp ülkenin kalkınmasını engellediği vurgulanmıştır. Böylece müsâdere bir sistem olarak kaldırılmışsa da kelime çeşitli vesilelerle devlet tarafından el konulan mallar veya eşya için kullanımda kalmış ve kanun maddelerinde yer almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Âşık Paşaoğlu Tarihi (haz. Atsız), İstanbul 1992, s. 71 vd.; Neşri, *Cihannümâ* (Unat), II, 489 vd.; Peçuyul İbrâhim, *Tarih*, II, 321 vd.; Solakzade, *Tarih* (haz. Vahid Çubuk), Ankara 1989, II, 559,

583; Nâimâ, *Tarih*, IV, 331-341; VI, 47; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler: Nesâ-yihü'l-üzerâ ve'l-ümerâ* (haz. Hüseyin Rağıp Uğural), İzmir 1990, s. 20; D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1980, III, 315; J. von Hammer, *Osmanlı Tarihi* (trc. Mehmed Atâ, s. nşr. Abdülkadir Karahan), İstanbul 1991, I, 195; "Gülhane'de Kiraat Olunan Hatt-ı Hümayunun Süretidir", *Düstur*, Birinci tertip, İstanbul 1278, I, 4-8; Mustafa Nûri Paşa, *Netâ-yicü'l-vukûât* (nşr. Mehmed Gâlib Bey), İstanbul 1327, I, 102 vd.; Cevdet, *Tarih*, III, 118; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara 1946, s. 81-83; K. Röhrborn, "Osmanlı İmparatorluğunda Müsâdere ve Mutavassıt Güçler", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul 15 - 20 Ekim 1973)*, İstanbul 1979, I, 254-260; Stanford J. Shaw - E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmed Harmancı), İstanbul 1982, I, 93; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyasetin Katl*, Ankara 1985, s. 148; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 296 vd.; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Teftişler ve Vesikalar I*, Ankara 1987, s. 132 vd.; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1994, I, 526-527; Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1997, s. 191-193; Yavuz Cezar, "Bir Ayanın Muhallefatı", *TTK Belleten*, XL/161 (1977), s. 45, 49, 52; Yücel Özkaya, "Rumeli'de Ayanlık ile İlgili Bazı Bilgiler", *TTK Bildiriler*, VIII (1981), II, 1416; Ercüment Kuran, "Osmanlı İmparatorluğunda İnsan Hakları ve Sadık Rifat Paşa", a.e., VIII (1981), s. 1451; İsmail E. Erünsal, "Şehit Ali Paşa'nın İstanbul'da Kurduğu Kütüphane ve Müsâdere Edilen Kitapları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1987, s. 79-88; Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsâdere", *TDA*, sy. 49 (1987), s. 95, 111; Fikret Yılmaz, "Karaosmanoğlu Ataulah Ağa'ya Ait Malların Müsâderesi ve Bir Kira Defteri", *TİD*, sy. 5 (1990), s. 239-252; Saim Savaş, "XVII. Asırda Sivas'ta Bir Ayan Ailesi Zararlı Zâdeler", a.e., sy. 8 (1993), s. 81, 83 vd.; M. Cavid Baysun, "Müsâdere", *İA*, VIII, 671, 672, 673; F. Müge Göçek, "Musâdara", *EP²* (İng.), VII, 653.

🏠 TUNCA YÖĞÜN

MÜSÂFİR

(bk. MİSAFİR).

MÜSÂFİRİLER

(آل مسافر)

X-XI. yüzyıllarda Târım, Azerbaycan, Arrân ve İrmîniye'de hüküm süren bir hânedan.

Deylemli hânedanlardan biri olan ve Kengeriler, Sellâriler de denilen Müsâfiriler'in ortaya çıkışıyla ilgili bilgiler her ne kadar kesin değilse de Yâkût el-Hamevî'nin kay-

dettiği bir mektuptan bu hânedanın tarihini, mensubu buldukları Âl-i Kenger'in Kazvin'e bağlı Târum (Târim) vilâyetindeki Şemîrân (Semîrân) Kalesi'ni ele geçirmesine kadar gittiği anlaşılmaktadır (*Mu'cemül-büldân*, III, 291).

Müsâfirîler'in bilinen ilk üyesi Sellâr (Sâlâr) diye tanınan Muhammed b. Müsâfirî'dir. Mes'ûdî babasının adını Esvâr şeklinde kaydeder (*Mürücü'z-zeheb*, IV, 378); isim zamanla Müsâfir şekline dönüşmüş olmalıdır. Muhammed b. Müsâfir, Cüstânî Hükümdarı III. Cüstân b. Vehsûdân'ın kızı ile evlenerek bu Deylemlî hânedanla akrabalık tesis etti (*a.g.e.*, IV, 377-378; İbn Miskeveyh, II, 32, 151). Taberistan'da Şîî Zeydîler'in çöküşü geçmesinin (IV/X. yüzyıl) ardından başlayan Deylemlîler'in yayılma sürecinde Muhammed b. Müsâfir de rol aldı ve lider Esfâr b. Şîreyevh'e karşı kumandanlarından Merdâvic b. Ziyâr ile ittifak yaptı. Merdâvic, bu ittifaka dayanarak 316 (928) veya 319'da (931) Esfâr'ı ortadan kaldıran ve kendisini yayılışın liderliğine getiren hareketi başlattı (Mes'ûdî, IV, 377-378). Ancak Muhammed b. Müsâfir'in oğulları Vehsûdân ve Merzûbân, annelerinin de yardımıyla idare merkezi Şemîrân Kalesi'ni ele geçirip babalarını tahtından indirerek gözetim altına aldılar ve yönetimi kendileri üstlendiler; Târum bölgesi Vehsûdân'da, diğer topraklar Merzûbân'da kaldı (330/942). Bu sırada, Sâcoğulları'ndan Yûsuf b. Ebû's-Sâc'ın ölümünden (314/926) beri önemli iç karışıklıklara sahne olan Azerbaycan, Hâricî lideri Deysem b. İbrâhim el-Kürdî tarafından ele geçirildi. Fakat Deysem'le ilişkileri bozulan veziri Ebû'l-Kâsım Ali b. Ca'fer, Merzûbân ile görüşüp onu Azerbaycan'a saldırmaya teşvik etti. Merzûbân Deysem'i yenerek kısa zamanda Azerbaycan'a, daha sonra da Derbend ve Şirvan'a kadar Arrân ve İrmîniye'ye hâkim oldu; Deysem b. İbrâhim'i de kendisine iktâ ettiği Târum'daki bir kaleye gönderdi (330-331/942-943). 332 (944) yılında Arrân'ın merkezi Berdea Rus askerlerince işgal edildi. Merzûbân onları kuşatma altına aldıysa da aynı günlerde Musul Hamdânî ordusunun Azerbaycan'a doğru harekete geçtiği haberi gelince Ruslar'la savaşmak için küçük bir birlik bırakıp Hamdânîler'e yöneldi. Meydana gelen savaşta yağın karın da etkisiyle bedevîlerden teşekkül eden Hamdânî ordusu dağıldı (334/945-46). O sırada Büveyhî Emîri Muizzüddeve'nin hilâfet merkezi Bağdat'a hâkim olması üzerine Hamdânî Emîri Nâsirüddeve Büveyhîler'i oradan atmaya niyetlen-

di ve bir mektupla Hamdânî kuvvetlerinin Azerbaycan'dan çekilmesini emretti. Kuşatma altında bulunan Berdea'daki işgalci Ruslar da ülkelerine geri döndüler (İbn Miskeveyh, II, 62-67; İbnü'l-Esîr, VIII, 412-415).

Topraklarını kuzeye doğru genişleten Rüknüddeve'nin 335 (946-47) yılında Rey'i ele geçirmesi (İbnü'l-Esîr, VIII, 467) Müsâfirîler'le Büveyhîler'i karşı karşıya getirdi. Kazvin yakınlarında yapılan savaşta Merzûbân yenildi ve esir alınarak Fars'taki Sümeirem Kalesi'ne hapsedildi (338/949-50). Bunun üzerine ordu kumandanları Erdebil'de Muhammed b. Müsâfir'i tekrar tahta çıkardılarsa da bir süre sonra Târum'daki oğlu Vehsûdân tarafından bütün yetkileri elinden alınarak Şîsecân Kalesi'ne gönderildi ve orada öldü. Bunu fırsat bilen Rüknüddeve, kendisine sığınan Sâmânîler'in eski Tûs valisi Muhammed b. Abdürrezzâk'ı Azerbaycan'ı zaptetmekle görevlendirdi. Fakat Muhammed karşılaştığı entrikalardan dolayı bölgede fazla kalamayarak Rey'e döndü (338/949-50). Bu sırada Vehsûdân'ın serbest bıraktığı Târum Kalesi'ndeki Deysem b. İbrâhim el-Kürdî, Azerbaycan ve İrmîniye'nin kontrolünü ele geçirdi. 342'de (953) Merzûbân annesinin hazırladığı bir planla Sümeirem Kalesi'nden kurtulup Erdebil'e geldi ve iki yıl içerisinde bir yandan Deysem ile, bir yandan da bazı ayaklanmalarla uğraşarak Azerbaycan'a yeniden hâkim oldu. Bu arada Büveyhî Emîri Rüknüddeve ile de bir barış antlaşması imzaladı ve kızını onunla evlendirdi. Azerbaycan'ı ziyaret eden coğrafyacı İbn Havkal'ın verdiği bilgilerden 344 (955) yılında Merzûbân'ın Azerbaycan, Arrân ve İrmîniye'de tam bir hâkimiyet sağladığı, ayrıca Kafkasya ve İrmîniye'deki küçük hânedanların çoğunun onu metbû tanıdığı anlaşılmaktadır (*Şüretü'l-arz*, s. 354-355). Tarihçilerin ve modern araştırmacıların Müsâfirî hânedanının en büyük hükümdarı olarak kabul ettiği Merzûbân Ramazan 346'da (Aralık 957) öldü ve yerine oğlu Cüstân geçti.

Devlet işlerinden çok haremle ve eğlenmeye ilgilene Cüstân zamanında Abbâsî Halifesi Müktefî-Billâh'ın soyundan geldiğini ileri süren bir kişi Müstecîr-Billâh lakabıyla halifelik iddiasında bulundu. Fakat Cüstân kardeşi İbrâhim ile birlikte onu saf dışı bırakmayı başardı (349/960). Vehsûdân, bu olaydan sonra bir komplo kurarak yeğenleri Cüstân ve diğer kardeşi Nâsir'ı anneleriyle beraber Târum'a çağırıp öldürttü; ardından oğlu İsmâil'i idare-

yi ele alması için Azerbaycan'a gönderdi. Bunun üzerine İrmîniye'de bulunan İbrâhim harekete geçerek Erdebil'i aldı ve Vehsûdân'ın kuvvetlerini Azerbaycan'dan uzaklaştırdı; daha sonra da kardeşlerinin ve annesinin intikamını almak için Târum'a yürüyüp Deylem'e kaçmaya mecbur bıraktığı amcasının topraklarını ve hazinelerini ele geçirdi. Ancak Vehsûdân, Deylem'den topladığı güçlerle Târum'a döndü ve mağlûp olan İbrâhim Rey'deki Büveyhî Emîri Rüknüddeve'ye sığındı (355/966). Bu sırada İsmâil'in ölümü dolayısıyla Vehsûdân Azerbaycan'ın yönetimini diğer oğlu Nûh'a verdi. Rüknüddeve kendisine sığınan kâynbiraderi İbrâhim'e yakın ilgi gösterdi ve veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd vasıtasıyla topraklarını amcasının oğlundan alarak ona geri verdi. Fakat Azerbaycan 368 veya 369'da (979 veya 980) Revvâdîler tarafından ele geçirildi; İbrâhim tahttan indirilip hapse atıldı ve dört yıl sonra öldü (İbn Miskeveyh, II, 224, 228-231). Kaynaklarda bundan sonrasıyla ilgili yeterli bilgi bulunmamakta, ancak İbrâhim'in oğlu Ebû'l-Heycâ'nın 372 (982-83) yılında Duvîn'i (Dvin) ve ona bağlı yerleri elinde tuttuğu anlaşılmaktadır. Ardından Ebû'l-Heycâ kendi hizmetkârları tarafından İrmîniye'deki Uhdük'te (Olti) öldürüldü ve Revvâdîler Azerbaycan'ın geri kalan topraklarını da zaptederek Müsâfirîler'in halefleri olduklarını iddia ettiler.

Müsâfirîler, Azerbaycan'daki hâkimiyetlerini kaybettikten sonra hânedanın asıl merkezi olan Târum'da varlıklarını bir süre daha sürdürdüler. Ne zaman öldüğü bilinmeyen Vehsûdân bir ara hâkimiyetini Zencan, Ebher ve Sühreverd'e kadar genişletmişti. Ancak şair Mütenebbî'nin muhtemelen 354 (965) tarihinde yazdığı bir kasidesinde Rey ve Cibâl Büveyhî Emîri Rüknüddeve'nin onu bir süre yerinden uzaklaştırdığı belirtilmektedir. Yâkût el-Hamevî'ye göre Rüknüddeve'nin oğlu Fahrüddeve 379'da (989) Şemîrân'ı Nûh b. Vehsûdân'ın küçük oğlunun elinden aldı ve onun annesiyle evlendi. Bu çocuğun adı muhtemelen Cüstân idi ve devlet işleri onun adına annesi tarafından yürütülüyordu. Fahrüddeve'nin 387'de (997) ölümünün ardından Vehsûdân'ın soyundan gelen ve ne babası ne kendisi hakkında bilgi bulunan Sellâr İbrâhim b. Merzûbân (İbnü'l-Esîr, IX, 373) aynı yıl Zencân, Ebher, Sühreverd / Şehirzor ve Târum'u ele geçirdi; 411'de (1020) Kazvin'in de onun elinde olduğu rivayet edilir. Diğer taraftan Gazneli Mahmud, 420'de (1029) Rey'i ele

MÜSÂFİRİLER

geçirince İbrâhim b. Merzûbân'ın üzerine bir ordu gönderdi. Gazneli Mahmud Horasan'a dönünce Sellâr İbrâhim onun askerlerinin bulunduğu Kazvin'e yürüdü ve halkın da yardımıyla Gazneli askerlerini buradan uzaklaştırdıktan sonra oğlunun yönetimindeki Sercihan Kalesi'ne sığındı. Bu sırada Rey'de bulunan Mahmud'un oğlu Mesud, Sellâr İbrâhim'e karşı yürüdü ve ilk karşılaşmada başarısız olduysa da ardından gerçekleştirdiği saldırı sonunda (420/1029) onu ele geçirip vergiye bağladı (Muhammed b. Hüseyin el-Beyhâkî, s. 15, 235; İbnü'l-Esîr, IX, 373-374). Selçuklular'ın 434 (1042-43) yılında Rey'e ve Cibâl vilâyetlerine hâkim olması üzerine Târum Sellârı Tuğrul Bey'i metbû tanımayı ve ona vergi vermeyi kabul etti (İbnü'l-Esîr, IX, 509). 438'de (1046-47) Târum ve Şemîrân'dan geçen Nâsır-ı Hüsrev, Şemîrân hâkimi Cüstân (b.) İbrâhim'in "Merzûbânü'd-Deylem Cîl-i Cîlân Ebû Sâlih Mevlâ emîr-ü'l-mü'minin" unvanını taşıdığını ve bu hükümdarın sahip bulunduğu yerlerde tam bir adaletin hüküm sürdüğünü söyler (*Sefernâme*, s. 8). Bu ifadeye göre Târum Sellârı, Cüstân b. İbrâhim olmalıdır. İbnü'l-Esîr de 454 (1062) yılında Tuğrul Bey'in Târum Kalesi'ne bir sefer düzenlediğini ve Melik Müsâfir'e 100.000 dinar, 1000 elbise vergi koyduğunu söyler (*el-Kâmil*, X, 24); kaynaklarda adı geçen Müsâfirler'in son hükümdarı bu zattır. Yâkût el-Hamevî, Alamut Kalesi hâkiminin Şemîrân'ı tahrip ettiğini belirtmekte ve bu bilgi Târum Müsâfirleri'nin varlığına Alamut İsmâîlileri'nin son verdiğini göstermektedir (*Mu'cemü'l-büldân*, III, 290; Ahmed-i Kesrevî, s. 49).

BİBLİYOGRAFYA :

Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 377-378; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 354-355; İbn Miskevehy, *Tecâribü'l-ümem*, II, 31-33, 62-67, 115, 118, 131-136, 148-154, 156, 166-167, 177-180, 218-220, 224, 228-231; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *Târîh* (trc. Yahyâ el-Haşşâb – Sâdik Neş'et), Beyrut 1982, s. 15, 235; Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* (trc. Abdülvehhab Tarzi), İstanbul 1988, s. 6, 7, 8; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), III, 290-291; a.mlf., *Mu'cemü'l-üdebâ'*: *İrşâdü'l-erib*, Kahire 1924, II, 308; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 190, 191, 193, 194, 385-388, 412-415, 467, 478-480, 500-503, 519, 529-531, 568, 571-572; IX, 373-374, 447, 509; X, 24; Ahmed-i Kesrevî, *Şehriyârân-ı Gümnam*, Tahran 1335, s. 41-49, 53-109; W. Madelung, "Minor Dynasties of Northern Iran", *CHIr*, IV, 223-226, 232-236; Cl. Huart, "Les Mosâfirides de l'Adherbaidjân", *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Brown* (ed. T. W. Arnold – R. A. Nicholson), Amsterdam 1973, s. 228-256; E. D. Ross, "On Three Muhammadan Dynasties in Northern Persia in the Tenth and Eleventh Centuries",

AM, II (1925), s. 212-215; S. M. Stern, "The Early Ismâ'îli Missionaries in North-West Persia and in Khurasan and Transoxania", *BSOAS*, XXIII (1960), s. 70-74; V. Minorovsky, "Musâfirids", *EJ*² (İng.), VII, 655-657; a.mlf. – [C. E. Bosworth], "Tarn", a.e., X, 311.

AHMET GÜNER

MÜSÂKÂT
(المساقات)Ürünü paylaşma esasına dayanan
bağ-bahçe ortaklığı.

Sözlükte "hayvana veya bitkiye su vermek" anlamındaki *saky* kökünden türeyen *müsâkât* kelimesi fıkıh terimi olarak, çıkacak ürünü belli bir oranda paylaşmak üzere meyve bahçesi veya üzüm bağı sahibiyile bunların bakım ve sulamasını üstlenecek işletmeci arasında yapılan sözleşmeyi ifade eder. Hicaz bölgesinde ağaçların bakımında emeğin ağırlıklı kısmını sulamanın oluşturması, suyun da kuyulardan temin edilmesi bu adlandırmada etkili olmuştur (İbn Kudâme, V, 391). Irak ekolü ise bu çeşit ortaklık için *muâmele* terimini kullanmıştır. *Mecelle*'nin tanımı şöyledir: "Müsâkât, bir taraftan eşcâr ve diğer taraftan terbiye olmak ve hâsıl olan meyve beyinlerinde taksim olunmak üzere bir nev' şirketir" (md. 1441).

Evvâî, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hazm müsâkâtı Hz. Peygamber'in Hayber uygulamasına dayanarak câiz görmüşlerdir (bk. Buhârî, "el-Harş ve'l-müzâra'a", 14, "İcâre", 3; Ebû Dâvûd, "Büyû", 43). Resûl-i Ekrem'in eşleri ve ilk dört halife dahil olmak üzere pek çok sahâbînin müsâkât yapmış olması, Medineliler'in uygulaması, bu işlemin bir yönüyle mudârebeye benzemesi ve bu muameleye duyulan ihtiyaç cevaz hükmünü destekleyen deliller arasında zikredilir (İbn Kudâme, V, 392-393; Şirbînî, II, 322 vd.; Kadızâde, VIII, 45-46). Hanefî mezhebinde fetva Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşüne göre verilmiştir.

İkrime el-Berberî, Mücâhid b. Cebr, Ebû Hanîfe, Züfer b. Hüzeyl ve Zeydiler, müsâkâtı toprağı çıkacak ürünün bir bölümü karşılığında kiralamadan farksız sayarlar ve kira bedeli olan ürün miktarının değişken olması, hatta hiç ürün alınmaması gibi sebeplerle garar veya bilinmezlik içerdiği için câiz görmezler. Toprağın bu şekilde kiralınmasına karşı çıkılırken daha çok Râfi' b. Hadîc tarafından rivayet edilen Hz.

Peygamber'in, toprağın ya sahibince ekilip biçilmesini ya da kira bedeli almaksızın kullanılmasına müsaade edilmesini istediği ve belirli oranda ürün veya belirli miktar yiyecek maddesi karşılığında kiraya verilmesini yasakladığı yönündeki hadis delil gösterilir (Buhârî, "el-Harş ve'l-müzâra'a", 18; Tirmizî, "Ahkâm", 42). Fakat bu yasaklama ifadesinin toprak sahibini kayıran, kiracıyı veya işletmeciyi belirsizlikle yüz yüze bırakan uygulamaları ilgili olduğu anlaşıl-makta ve müsâkâtta garar yaşayının ihlâli de söz konusu olmamaktadır (Siddîk M. Emîn ed-Darîr, s. 471, 472-473). Öte yandan İbrâhim en-Nehâî ve Hasan-ı Basrî'nin müsâkâtı mekruh saydıkları rivayet edilmiştir.

Müsâkâtı câiz görenlerin çoğunluğu bir yıldan fazla devam edebilen her çeşit meyve ağacının ve dut, gül gibi yaprakları meyve işlevi gören bitkilerin müsâkâta konu olabileceği kanaatinde; hatta toplumun ihtiyaçlarını dikkate alan sonraki Hanefî âlimleri meyvesi olmayıp koruma ve sulama yoluyla yetiştirilen ve kerestesinden yararlanılan kavak gibi ağaçları da müsâkâta elverişli bulmuşlardır. Şâfiî mezhebinde hurma ve üzüm asmasının müsâkâta uygun olduğu, karpuz ve patlıcan gibi kalıcı olmayan gövdesiz bitkilerin uygun olmadığı hususunda fikir birliği vardır; Şâfiî'nin eski görüşü meyve ağaçlarını da müsâkâta elverişli sayma yönündeyken yeni görüşünde bu hurma ve üzüm asmaları sınırlı tutulmuştur. İbn Hazm, Dâvûd b. Alî'nin bazı talebelerinin sadece hurma bahçesinde müsâkâta cevaz verdiğini kaydeder (*el-Muhalâ*, VIII, 229). Tek başına müzâraayı câiz görmeyen Mâlik b. Enes ve Şâfiî'ye göre ağaçlar arasında bulunan boş alanların müsâkâta tâbi olarak ekilip biçilmesi bazı şartlar çerçevesinde mümkündür (bk. MÜZÂRAA).

Müsâkât, ivazlı akidleri yapma ehliyeti-ne sahip tarafların karşılıklı irade beyanıyla kurulur. Mahsulün paylaşımı yüzde hesabı ile belirlenmelidir. Çıkacak ürünün tamamının veya belli bir miktarının maktû olarak taraflardan birine ait olacağını kararlaştırmak, toprak sahibinin de çalışmasını veya işletmecinin yapması gereken işleri üstlenmesini şart koşturmak, ürünün yetiştirilmesine imkân vermeyecek kadar kısa bir süre belirlemek müsâkâtı fâsid kılar. Meyveler henüz büyümeyen taraflar karşılıklı rıza ile ürünün paylaşma oranında değişiklik yapabilirler; büyüme tamamlandığında ise yalnız toprak sahibi işletmecinin payını arttırabilir. Genel kurala göre süre-